

Če pa so v ozadju računi — tedaj bo to ena najtežjih preizkušenj naše vere v človeka, ki je z nami iste krvi. Vemo, da jo bomo konec konca prestali, ker smo mladi in zdravi. Vendar strah nas je razdejanja, ki ga bo boj prinesel.

Adolf Vogeltnik.

## Slovenska ljudska umetnost in mi

(Misli k problemu asanacije vasi)

### I.

Na tem mestu<sup>1</sup> sem poudaril, da je potrebno odkrivati posebnosti slovenske ljudske umetnosti vse bolj pod otipljivo vrhno plastjo ornamenta, ki je speljala vse naše dosedanje prizadevanje na nepravo pot. Oblika je končni izraz vsebine, svoje korenike ima globoko v funkcionalnosti. Plod največje funkcionalnosti sta pa hiša in naselje. Kljubovanje naturi in njenim vremenskim nezgodam je ustvarilo omejen prostor in streho. Uporabljeno je bilo gradivo, ki je bilo v neposredni bližini: v obmorskem kraškem območju kamen, ki je dal prijeten hlad; v gozdnatih alpskih predelih les s svojo naravno toplotno izolacijo; v Panoniji ilovica kot naravni uporabni material v nabijanicah in predelana kot opečni zidak. V teku stoletij so se ti tipi individualno izpopolnjevali, da imamo danes pred seboj dokončne rezultate najvišje modrosti rodov — delo stoletij. S trenutkom, ko je pastir, nomad, lovec naravnal svoj plug in stopal pred brazdami, se je zaustavil pred silhuetami gora. Preseljevanje iz kraja v kraj je prenehalo, iskanje življenjskih možnosti se je osredotočilo na neki kos zemlje. Rodil se je kmet. Poljedelstvo je zahtevalo zadružno, kolektivno življenje. Individualno čustvo loveca, nomada živi odtlej v njem le še kot spomin na prejšnje čase.

Slovenci smo prišli v te kraje že kot poljedelci in ne nomadi; s seboj smo prinesli že prvine naše ljudske umetnosti. Nova natura, novo podnebje, vplivi in dediščina civilizatorno že ustaljenih sosedov so povzročili razvoj današnjih tipov hiše in naselja. Vse do danes je stoletja plalo v naših vaseh ustaljeno življenje, z njim je ostajala nedotaknjena oblika. Civilizacija, ki je nalahno prodirala v kmetsko hišo, ni nikjer nasilno prekinila naravne kontinuitete in je v mnogih primerih koristila z novim duhom, ki ga je prinašala s seboj. Toda prišli so drugačni pretresi. Z industrializacijo, s prevladovanjem strojnega obratovanja je bila plat zvona ročni delovni sili. Tako iznenada je vse to prišlo, tako neorganizirano, nenaravno in vodeno zgolj iz špekulacije, v nesrečo človeku. V vas je zašla neurejenost; mlade delovne moči so planile v mesta, se odtrgale od pluga in so po pogubonosnih tovarnah prodajale svojo delovno moč ter ustvarjale mednarodnemu kapitalu večvrednost. Krogotok zlih vplivov se je sklenil: kakor so odhajali fantje in dekleta s kmetov, tako so iz mest zašle v sela modernizacijske težnje. Le delno so uravnovešale bolehajočo vas, formalno pa so jo popolnoma pokvarile, zametajoč vsak tako potreben organičen razvoj. Izvršila so se izboljšanja, delne asanacije hiš, toda le zgolj onih redkih imovitih kmetij, ki so na račun revne srenje znale izrabiti konjunkturo prav na vse mogoče načine. Pa tudi ta delna asanacija je v formalnem pogledu popolnoma odpovedala. Prvine, ki so v meni stoletij dobile končen izraz, neredkoma poln lepotnih vrednot, so se krhale in se umikale modni zbanalizirani arhitekturi parvenijskih mestnih centrov. Začela se je nivelizacija. Brez potrebe in brez vsakršnega čuta prihajajo v vas tuji elementi in vnašajo v njeno enotnost neuravnovešenost, disharmonijo.

<sup>1</sup> Sodobnost št. 5. 1939.

Kljub vsemu temu pa ni treba obupati. Dobro je, da se v polni meri zavedamo, kaj preti človeštvu, če se bo postopoma uničevalo kmečko življenje, ki je v svojem v glavnem poudarku prehrane osnova družbe. Grabežljivi strojni obrat v svoji začetni stopnji razvoja je delo proti naravi, proti človeku, prav posebej pa proti kmetu. Strojna civilizacija, ki stopa po dobrih sto letih v drugo fazo, mora, če hoče, da bo v svojih temeljih zdrava, temeljiti edinole na živem podeželju. „Mesta so gnila in pošastna; podeželje, vasi in kmetije so izčrpane. Mesto moremo preformirati le, če obvarujemo podeželje.“ (Le Corbusier).

## II.

Pri obravnavanju ozdravljenja podeželja: vaškega naselja, posamezne kmetije in hiše pa zadenemo na korenike naše ljudske umetnosti. Ker se v polni meri zavedamo, da je vsaka individualna tipika posledica krajevne note in dela stoletij istega rodu, da se v vseh njenih stvaritvah pretaka sorodna kri očeta, sina in vnuka, zato je v prvi vrsti treba previdno pristopiti k delu. Kakor koli je zamisel Le Corbusiera<sup>2</sup> izvršena po programu Norberta Bézarda, poljskega delavca, polna prekipajočega idealizma in pomeni najboljšo rešitev, če je vsa teža poudarka na človekovem dostojanstvu, vendar se zdi, da je še daleč čas, ko bo dobila konkretne oblike. Zasluži pa vsekakor, da jo v odlomkih prikažem.

Kmetija bo družinska, vas pa združna. Ekonomska ureditev. Treba je napolniti kmečko srce s sodobnim duhom in vero. Ustanoviti in zgraditi je treba kmečki državljanski center (združno vas), zbirališče ljudi kmečke občine in kraj stika dežele s svetom. Združna vas je prvenstveno realistična ustanova; če ustreza v vseh detajlih ekonomskim in administrativnim nujnostim kmečke občine, ima tudi sredstva, da poživi duha. Prav temu pripisujem odločilno važnost. Kmečki „klub“ je poslopje, kjer bodo vsi mladci in starci našli sredstva, da razširijo obzorje, da vzdržujejo kontakt z deželo in svetom. Prebujenje tvornih moči, ki so v njih. Povzdigniti njihov trud kot producentov materialne hrane v trud producentov idej. Ravno tega pa svet potrebuje. To je novo stališče, ki pokaže sedaj z druge strani smisel vsakdanjega življenja. Je to kvas sreče, življenjski interes, nič več denarni interes — stališče drugega razdobja strojne civilizacije.

Združna vas je racionalna konstrukcija, ki obsega zgradbe z določenim namenom, urejene po naravnem redu s točno cirkulacijo. Združna vas ima ravno tisto, česar družinska kmetija nima. Zgrajena je na dobro izbranem terenu: lepa, sončna lega sredi poljedelske občine, ugodna zveza s sosednimi cestami in z glavno cesto, ki jo veže z glavnim mestom okraja in končno z glavnim mestom province odnosno države. Vas je ali na desni ali na levi strani ceste, nikdar na obeh, zakaj ob glavni cesti ne smejo biti na obeh straneh hiše. Zveza z vasjo se vrši po dveh posebnih cestah, trasiranih v obliki zank, da ne ovirata prometa na glavni cesti. To sta dva bistvena principa, preden začnemo obravnavati vas. V naravnem redu se nam prikažejo različni elementi vasi:

1. Silos za žito, sadje in zelenjavo. To je osnova za novo kmečko gospodarstvo. Silos predstavlja obvladovanje trga in možnost čakanja na ugodni trenutek.

2. V bližini bo delavnica za popraviljanje orodja in hangar za skupne stroje. Bencinski rezervoar (važno je, da ta rezervoar ni na križišču glavne ceste). To je vaška in ne cestna naprava. Mehanik se ne bo ukvarjal s potniki, ki potujejo po veliki cesti.

3. Zadruga za živila: Skladišča in prodajalne. Tu dobi kmečko življenje novih zalog: različno svežo hrano (ribe, meso in mesne konzerve, špecerijo, pecivo in

<sup>2</sup> Renaissance de la vie paysanne, Sillons, revue agraire internationale, Paris.

slaščice). Domače potrebščine: železnina, galanterija, klobučarne, obutev; duševna hrana: časopisi in revije, knjige, plošče, fotografije. Končno brivec. Kamioni, ki bodo vozili iz okrožnega mesta, bodo postajali na peronu prodajaln.

4. Šola z razredi in s pripravami za razdeljevanje svetlobe, z delavnicami ročnih del, s študijskim vrtom.

5. Nasproti šole je pošta.

6. Za tem se dviga blok zgradb, ki vsebujejo kolektivne ustanove: kurjavo, otroško zavetišče, garažo. Namenjene so uslužbencem združne vasi: delavcem silosa, mehaniku, kovaču, mesarju, trgovcu, čevljarju, brivcu itd.; nadalje učiteljem in učiteljicam, poštarju, občinskemu tajniku. Eno nadstropje je namenjeno poljskim delavcem. Vsako stanovanje je tipizirano, neke vrste enonadstropna hišica. Te hišice, po številu 35—40, so uvrščene v večji kompleks. Tu se razvija nova koncepcija vaškega življenja; kolektivno poslopje, vsebujoče skupne naprave, ki nudijo tako vsaki družini čim manj sitnosti in čim več komforta, torej pravo osvobojenje od domačih skrbi in dela. Kmetje sami (grupa Bézard iz Sarthe) so zahtevali zase vse prednosti, ki so jih deležni danes prebivalci velikih mest.

7. Sredi vasi na osi, je občinski urad, osnovni in tradicionalni organ vaške občine.

8. Končno klub, nova ustanova, ki naj uresniči novo veliko reformo kmečkega življenja. Klub je kompleks, vsebujoč naprave, ki so zmožne, izzvati dejanja in iniciative in ki bodo ustvarile iz kmečkega življenja resnični pendant prebujeni zavesti delavskega prebivalstva velikih mest. Hala za zborovanja, narodopisni muzej, knjižnica. Na drugi strani je hala zvezana z dvorano. Kaj je ta dvorana? Kompleks s številnimi nameni: kraj za ekonomske in politične diskusije, za javna predavanja, za kino, mladinsko gledališče, kjer sta gledalec in igralec kmečka mladina, ki bo uporabljala svoj prosti čas za ustvarjanje. Tu se bo oblikoval duh kmečke mladine, budila se bo svobodna zavest k ustvarjanju, k občutenju lepote, napisane v naravi in v človeškem duhu. Preporod človeške družbe mora izvirati iz vseh njenih molekul. Kmečko življenje, ki je upostavilo stike s pomočjo radia, časopisov in revij, je stopilo iz svoje izolacije. Poslopje ima tudi atelje za dekoracije, kino in fotografijo; k temu še majhne prostore za komisije. Matere, ki bodo prihajale s kmetij, bodo tu našle otroško zavetišče in poseben bife. Takšen je torej klub, ki je obdan s športnim prostorom in bazenom.

To je kratek opis združne vasi, novega orodja kmečke družbe. Ta novi kraj, krasno opremljen, strogo racionalen v poedinostih in liričen v grupaciji, bo reformiral življenje na zemlji.

Toda ta koncentracija kmečke občine ne velja nič, če ne bo tudi kmetovo družinsko življenje uživalo koristi organizacije, ki bo zmožna spraviti ga v sklad s sodobnim življenjem. Družinsko življenje se razvija na kmetiji sredi polj in pašnikov. Te kmetije, stoletna dediščina, prastare, napol podrte, pokrite s solitrom in zgrajene na steptani zemlji — te kmetije imajo v resnici le ono poezijo, ki gane srca meščanov na počitnicah. Kmetije razpadajo in bilo bi blazno, dvigati jih iz razvalin, oziroma, obnavljati jih na istih osnovah. Treba je vedeti, da bodo morale nove kmetije pognati iz tal kakor sveže cvetlice, tukaj in povsod. Kmetija sredi travnika bo prav tako lepa kakor združna vas v centru. Zgrajena iz jekla in serijskih elementov, bo postala kmetija eden glavnih programov industrije (ko se bo razkadil dim topov). Kmetijo, prilagojeno potrebam pokrajine in klime, bodo montirali monterji ravno tako, kakor hodijo monterji montirat tehnične naprave.

Kmetija je orodje nekega določenega dela. Če je program pravilno zastavljen, bo tudi kmetija smotrna. Kmetija je skupina prostorov, ki vsebujejo orodje,

živino, kašče in shrambo za obleko. Toda predvsem prebiva v nji kmečka družina. Predvsem! Prva doba mašinizacije je zaokrenila to vprašanje. Stroji so bili duše in osebnosti te dobe; ljudje so bili le „delovna moč“, neka kolektivna uniformna masa, brez možnosti kvalifikacije. Še več: stroji so bili nameščeni z ljubeznijo, v neke vrste svetiščih, človek se je pa naselil tja, kar je še preostalo. Od tod nesreča naše dobe in upor, ki je postal enodušen.

Središče kmetije bo torej kmetovo stanovanje. Ta kraj je potrebno obravnavati z vso resnobo in odgovornostjo. Tu bo prebivala kmečka duša. Tu bo kraj njenega prebujenja in preporoda. V središču programa stoji imperativ: živeti kakor drugi, v udobnosti, polni luči, snage in veselja. Veselje do življenja! Čista voda, elektrika, uporaba poljedelskih strojev so prodrli jez demoralizujočih omejitev. Stanovanje je ločeno od hlevov, konjušnic, hangarjev in skednjev. Zgrajeno je na osi teh naprav kakor kak poveljniški most. Voda in higienske naprave so številne, prav tako luč: dnevna in električna. Oče in mati, sinovi in hčere imajo svoje lastne sobe z umivalnikom in prho. Tradicionalna družinska soba je restavrirana v svojih dimenzijah, toda na novo opremljena. Kuhinja je kot kak prijeten laboratorij. Stanovanje je kraj oddiha in razvedrila za družino; gnojnice, greznice niso več pod okni. Blato ni več v čast kmečkemu življenju. Romanopisci bodo morali odslej obnoviti skladišče klišejev!

Kmečka družina je tako v svojem snažnem stanovanju, v smotrnem redu daleč od obupa. Verjame v življenje in rajši uporablja svoj zaslužen denar za vzdrževanje teh dragotin, kakor pa da ga nalaga v denarne zavode. Dve, pet, petnajst minut vozi kolo ali voz v združno vas. Po opravljenem delu se odpravi kmet v klub, kjer se sestajajo kmetje in kmetice, kjer ima mladina priprave za ustvarjanje duhovnih dobrin. Življenje se je povrnilo; in če je to res, potem ni treba reči ničesar več.

Vendar naj nekje še ostane stara vas. Častitljiv kraj, na katerega veže toliko globokih vezi. Sedaj, ko je postala prosta nepotrebnih sestavin, ali ni taka vas naravno zatočišče za one, katerih življenjska pot se približuje koncu? Za one, ki jim je življenje iztrgalo naravne upore drugega za drugim, za one, ki so osamljeni? V stari vasi vlada mir, mir, ki je blizu miru na pokopališču, ki čaka vsakogar. Medtem ko bomo gradili novo vas, bo ostala vez s poprejšnjim, bo ostal neke vrste nevsiljiv prehod.

### III.

Brez dvoma daje Corbusierov koncept mnogo pobud in ni odveč, da je na tem mestu tako obširno prikazan. Njegova diagnoza je pravilna; ostane vprašanje, če je njegov projekt — v danih prilikah — ostvarljiv. Mi pa moramo takoj na delo, da zavremo življenjski in z njim formalni propad. Ugotoviti je treba vse pomanjkljivosti v sanitarnem in tehničnem pogledu, ki so spričo tendenc dvajsetega stoletja postale nevzdržne tudi na kmetih, kjer dorašča nov rod za bodočnost. Analiza: lega, klimatske prilike, smer vetra; dispozicija in oblikovanje stanovanj, hlevov, gnojlišč, kanalizacija, drenaža; građivo, toplotna izolacija, vodovod, elektrika. Izhodišče nam mora biti ugotovitev, da smo Slovenci na tako različnih pokrajinah (ob morju, v gorah, vinogradnih krajih in nižini) izoblikovali v teku stoletij izrazite individualne tipe naselja in hiše, ki imajo poleg svojih etnografskih posebnosti tudi prečiščeno modrost miljeja v sebi. In tu zadenemo istočasno na formalno stran, ki je sestavni del celega organizma. Rešitev problema obstoji iz dveh etap. Prva: v vsakem individualnem tipu naselja in hiše je treba izluščiti najmarkantnejši primer in ga točno podati v risbi in opisu, upošteva je socialno, tehnološko, sanitarno, etnografsko in stilno analizo. Izbrati je primer prvotne kmetije višjega

življenjskega standarda; pri tem se tudi ne smemo izgubljeni v malenkostih formalnih aplikacij, ornamentov in na silo stikati za motivi, ki so v opreki z neko skupno sorodnostjo, katera karakterizira evropsko ljudsko umetnost. Neka nivelizacija, posplošenje je na mestu, ne sme nam biti pred očmi ozkosrčna in nasilna delitev v neštete regionalizme, da hočemo videti že v vsaki vasi svojevrstnost. Ne tisto, kar nas razdružuje, kar nas druži, je potrebno podčrtati.

Po obravnavi prve etape, ki bo zgoščena prikazala od vseh strani osvetljene primere obmorskega, alpskega, dolensko-štajerskega vinorodnega, belokrajinskega in ravninskega območja, bomo pristopili k drugi etapi, k asanaciji. Vse sodobne tehnične in sanitarne pridobitve, s katerimi je potrebno prepojit i zadnjo hribovsko vas, pa je s posebno pazljivostjo in ljubeznijo prilagoditi pokrajinskemu občutju, ki živi neprekinjeno vsa stoletja. Naša ljudska umetnost bo v svojih osnovah dobila novih pobud, morda se bo unesla že kar ginljiva vnema po površinskem ornamentiranju, po srčkih in zvončkih, ki so postali prava hrana utrujenega in razočaranega meščana. Pa nič ne de. Zakaj v kmetu se bo prebudil v novem konceptu, ki bo tehnično in sanitarno obogaten, že zamirajoči tvorni in ustvarjajoči duh. Slovenska ljudska umetnost bo stopila s to drugo etapo v novo, svežo pomlad. Z dosedanjim vnetjem za ohranitev slovenske ljudske umetnosti smo dosegli le to, da smo nudili meščanu nekaj priročnika, po katerem si je doma urejal svoj „kmečki kot“. Za ohranitev, prav posebej za poživitev ljudske umetnosti pa je bilo to hotenje brez haska. Pravilno usmerjeno delo bi bilo vredno naporov posebnega instituta; rezultati bi se skoro pokazali na vseh področjih: na gospodarskem, socialnem in — ne nazadnje — na lepem.

Marjan Mušič.

## Vprašanje delavskih sindikatov

Leto 1936. je bilo v Sloveniji v pogledu ekonomskih borb med delom in kapitalom poleg revolucionarne poprevratne periode eno najbolj razgibanih let po svetovni vojni. Na področju ljubljanske D. Z. je bilo po neki statistiki od 1. jan. do 30. septembra 1936. 48 mezdnih pokretov, med temi 29 takih, ko se je delavstvo poslužilo stavke.<sup>1</sup> Aktivno je sodelovalo v teh mezdnih pokreth okrog 20.000 delavcev. Ta mezdna gibanja so imela po vzgledih sindikalnih borb v zunanjem svetu včasih prav revolucionarne oblike. Zlasti stavka z zasedbo tovarn je pomenila nevarno novost v tehniki sindikalne borbe. Neposredne posledice tega stavkovnega vala so bili posegi državne oblasti v delovne odnose med delom in kapitalom. Smisel teh odredb je, da se svoboda sindikalne akcije in delovanja sindikatov omeji, oziroma da se to delovanje podredi kontroli države. Državna oblast pa sprejema nase nalogo posredovalca in razsodnika v sporih med delavstvom in podjetji. Delavski sindikati so po teh odredbah prišli v nov položaj, kjer so v pogledu sredstev sindikalne borbe kot v pogledu vplivanja za izboljšanje položaja delavstva v primeri s stanjem pred tem, ko je vladal pri nas vsaj do neke mere še sindikalni liberalizem, občutno ovirani.

### I.

Razumljivo je, da so številne stavke l. 1936. povzročile precej nervoznosti med lastniki podjetij. Ta nervoznost se je zlasti čutila na konferenci jugoslovanskih industrijcev, ki se je vršila od 23. avgusta 1936. dalje na Bledu. Glavni predmet razprav je bilo vprašanje, kakšno stališče naj zavzame industrija do načrta zakona o minimalnih mezdah, ki ga je poleti 1936. izdelalo ministrstvo za socialno politiko.

<sup>1</sup> Po članku B. Krekiča: Radnički štrajkovi u 1936 godini, „Ujedinjeni sindikati“ 1936. št. 12.